MARK TVEN VA MUQIMIY HAJVIYOTIDA IJTIMOIY TANQIDNING BILVOSITA VA BEVOSITA IFODASI

Saparniyazov Omirbek Nukusbaevich
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti
Orcid: https://orcid.org/0009-0009-1572-4638

Annotatsiya. *Maqolada Mark Tven va Muqimiy ijodida ijtimoiy tanqidning badiiy ifodalanish yo‘llari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilingan. Tvenning “Geklberri Finnning sarguzashtlari” romanidagi vaziyatli kinoya, parodiya, subtekst va bola hikoyachisi pozitsiyasi Muqimiyning “Tanobchilar”, “Saylov”, “Hapalak” va “Hayron qildi loy” kabi hajviy asarlaridagi ochiq muallif bahosi, mubolag‘a, kontrast hamda xalqona nutq bilan qiyoslanadi. Tahlil har ikki ijodkor jamiyatdagi riyokorlik va adolatsizlikni fosh etishini, biroq tanqidni janr va milliy adabiy an’ana imkoniyatlariga ko‘ra turlicha ifodalashini ko‘rsatadi. O‘xshashliklar bevosita adabiy ta’sir sifatida emas, tipologik mushtaraklik tarzida talqin qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Mark Tven, Muqimiy, ijtimoiy tanqid, hajv, kinoya, parodiya, subtekst, muallif bahosi, qiyosiy-tipologik tahlil.*

Abstract: *This article compares the artistic modes of social criticism in the works of Mark Twain and Muqimi. Situational irony, parody, subtext, and the child narrator in Twain’s The Adventures of Huckleberry Finn are examined alongside explicit authorial evaluation, hyperbole, contrast, and folk diction in Muqimi’s satirical poems “Tanobchilar,” “Saylov,” “Hapalak,” and “Hayron qildi loy.” The analysis shows that both writers expose hypocrisy and injustice, while shaping their criticism according to genre and national literary tradition. Their similarities are interpreted as typological commonalities rather than evidence of direct literary influence.*

Keywords: *Mark Twain, Muqimi, social criticism, satire, irony, parody, subtext, authorial evaluation, comparative typology.*

Аннотация: *В статье в сравнительно-типологическом аспекте рассматриваются способы художественного выражения социальной критики в произведениях Марка Твена и Мукими. Ситуативная ирония, пародия, подтекст и повествователь-ребёнок в романе Твена «Приключения Гекльберри Финна» сопоставляются с открытой авторской оценкой, гиперболой, контрастом и народной речью в сатирических произведениях Мукими «Танобчилар», «Сайлов», «Хапалак» и «Хайрон килди лой». Анализ показывает, что оба автора разоблачают лицемерие и несправедливость, однако выражают критику в соответствии с жанровыми возможностями и национальными литературными традициями. Сходства трактуются как типологическая общность, а не как доказательство прямого литературного влияния.*

Ключевые слова: *Марк Твен, Мукими, социальная критика, сатира, ирония, пародия, подтекст, авторская оценка, сравнительная типология.*

Kirish

XIX asrning ikkinchi yarmida Amerika va Turkiston adabiy muhitlari turli tarixiy sharoitlarda rivojlandi. AQShda Fuqarolar urushidan keyingi ijtimoiy ziddiyatlar, irqiy tengsizlik

va sanoatlashuv bilan bog‘liq muammolar adabiyotda keskin aks etgan bo‘lsa, Turkistonda mustamlaka boshqaruvi, mahalliy amaldorlar faoliyati, ma’rifatsizlik va ijtimoiy adolatsizlik hajviy tafakkurning muhim mavzulariga aylandi. Mark Tven va Muqimiy ana shu muhitlarda shakllangan ijodkorlar sifatida badiiy so‘z orqali mavjud tartib va axloqiy me’yorlarning ziddiyatlarini ochib berdilar.

Har ikki adibni birlashtiruvchi jihat jamiyatdagi illatlarni shunchaki tasvirlash emas, balki ularning ichki nomuvofiqligini ko‘rsatishdir. Biroq tanqidning ifoda usullari bir xil emas. Tven nasrida kinoya, parodiya, vaziyat va hikoyachining cheklangan nigohi orqali o‘quvchining mustaqil xulosa chiqarishiga sharoit yaratiladi. Muqimiy hajviyotida esa muallifning ochiq bahosi, mubolag‘a, kontrast, xalqona ibora va pandnoma ohangi ko‘proq ko‘zga tashlanadi. Mazkur farqlarni qiyoslash ikki adibning uslubiy o‘ziga xosligini aniqroq belgilash imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi Mark Tven va Muqimiy asarlarida ijtimoiy tanqidning bilvosita hamda bevosita ifodalanish mexanizmlarini qiyosiy o‘rganishdan iborat. Tahlil markaziga Tvenning “Geklberri Finnning sarguzashtlari” romani va Muqimiyning “Tanobchilar”, “Saylov”, “Hapalak”, “Hayron qildi loy” hamda “Dar mazammati zamona” asarlari olindi. Ikki ijodkor o‘rtasidagi bevosita adabiy ta’sirni tasdiqlaydigan dalillar ko‘rib chiqilgan manbalarda aniqlanmagani uchun o‘xshashliklar tarixiy-tipologik yondashuv asosida sharhlanadi.

Adabiyotlar tahlili

Mark Tven ijodining ijtimoiy-tanqidiy xususiyati bir qator tadqiqotlarda alohida yoritilgan. P.S. Foner yozuvchini jamiyatdagi tengsizlik va riyokorlikka tanqidiy munosabat bildirgan adib sifatida talqin qiladi [4]. S.F. Fishkin esa “Geklberri Finn” romanidagi nutq qatlamlari va afroamerikalik ovozlarning badiiy ahamiyatiga e’tibor qaratadi [5]. Tvenning yumor haqidagi qarashlari va hikoya qurish usullari uning esse hamda adabiy maqolalarida ham kuzatiladi [8]. Bu manbalar kinoya va nutq individuallashuvi yozuvchi satirasining muhim tarkibiy qismlari ekanini tushunishga yordam beradi.

Muqimiy ijodini o‘rganishda G‘. Karimovning shoir hayoti va merosiga bag‘ishlangan tadqiqoti, shuningdek, “Asarlar” nashri asosiy manbalardan hisoblanadi [2; 7]. Q. Pardayev Muqimiy matnlarining tarixi, tahriri va talqiniga e’tibor qaratib, she’rlarni nashr variantlari bilan qiyoslab o‘rganish zarurligini asoslaydi [6]. “Tanobchilar” va “Saylov” kabi hajviy asarlarida muallifning ijtimoiy munosabati xalqona nutq, kinoya va keskin baho bilan ifodalanadi. Shunga qaramay, tanqidning Tvendagi bilvosita va Muqimiydagi ko‘proq ochiq shakllarini bir xil mezonlarda qiyoslash alohida tahlilni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tarixiy-kontekstual, stilistik va lingvopoetik tahlil usullaridan foydalanildi. Har bir misol to‘rtta mezon bo‘yicha ko‘rib chiqildi: hajv nishoni, tanqidning ifoda shakli, muallif bahosining ochiqlik darajasi va o‘quvchiga yuklatilgan talqin vazifasi. Tven romanida hikoyachi nutqi, vaziyatli kinoya va subtekst; Muqimiy she’riyatida esa lirik subyekt, satirik personaj nutqi, mubolag‘a va xalqona leksika asosiy tahlil birliklari sifatida belgilandi. Qiyosning vazifasi ikki ijodkorni aynanlashtirish emas, o‘xshash ijtimoiy muammolarni turli poetik tizimlar qanday ifodalashini ochishdir.

Tahlil va natijalar

Tven satirasining muhim xususiyati muallif fikrining ko‘pincha voqea va hikoyachi ortida yashirin berilishidir. “Geklberri Finnning sarguzashtlari” romanida Gek voqealarni o‘z nigohi va o‘ziga xos nutqi orqali hikoya qiladi. U jamiyatdan o‘rgangan axloqiy qarashlarni

qayta-qayta o‘z vijdoni bilan solishtiradi. Natijada o‘quvchi jamiyat me’yorlarining adolatliligini tayyor hukm orqali emas, qahramonning ichki ikkilanishlari va qilgan tanlovi orqali baholaydi. Bunday narrativ usul muallif bahosini bilvosita yetkazib, satiraning ma’no qatlamini kengaytiradi [1].

Roman oxiridagi Gekning “All right, then, I’ll go to hell” (“Mayli, unda do‘zaxga tushaman”) degan qarori ana shu mexanizmning muhim namunasidir [1, p. 216]. Qahramon Jimni sotib yuborish o‘rniga unga yordam berishni tanlaydi, garchi o‘z davrining ijtimoiy-axloqiy me’yorlari unga buning aksini o‘rgatgan bo‘lsa ham. Tven bu ziddiyatni bevosita muallif nutqi bilan izohlashdan tiyiladi; qahramonning qarori jamiyat qabul qilgan “to‘g‘ri” qarashlar bilan insoniy vijdon orasidagi tafovutni fosh etadi. Shu tariqa kinoya faqat kulgi hosil qilmaydi, balki axloqiy mezonlarni qayta ko‘rib chiqishga undaydi.

Tven ijodida parodiya ham ijtimoiy tanqidga xizmat qiladi. “Geklberri Finn” boshida hikoyadan axloqiy saboq yoki an’anaviy syujet izlagan kishilarni jazolash haqidagi kinoyali ogohlantirish beriladi [1, “Notice”]. Bu bo‘rttirilgan tahdid adabiy qoliplarni kulgi ostiga oladi, biroq romanning jiddiy axloqiy mazmunini inkor etmaydi. Tven yumor ta’sirini ko‘pincha vaziyat va bayon usuli o‘rtasidagi nomuvofiqlikdan yaratadi [8].

Muqimiy hajviyotida esa tanqid ko‘pincha aniq ijtimoiy nishon va ochiq muallif bahosi bilan namoyon bo‘ladi. “Tanobchilar”da amaldorlar xalqdan manfaat olishga intilishini o‘z nutqlari bilan fosh etadilar: “Manki tanobing‘g‘a chiqibman kelib, / Xizmatimi yaxshi qilinglar bilib” [2, p. 343]. “Xizmat” so‘zi tashqi tomondan odatiy muomala ifodasiga o‘xshasa-da, vaziyatda u pora va manfaat kutish ma’nosini anglatadi. Personajning o‘zi ishlatgan ibora uning asl maqsadini oshkor qiladi. Demak, Muqimiyda bevosita muallif bahosi yetakchi bo‘lsa ham, satira personaj nutqining ichki kinoyasi orqali ham kuchayadi.

“Saylov” hajviyasida ijtimoiy hodisaga berilgan baho ochiqroq: “Qachon kim bo‘ldi hokim amri birlan ibtido saylov, / Amaldor ahli boshig‘a bo‘lib keldi balo saylov” [2, p. 352]. “Balo” so‘zi saylovni kulfat keltiruvchi hodisaga aylantirib, amaldorlar manfaatini ko‘zlagan boshqaruv tartibini keskin tanqid qiladi. Muqimiyning “Gar qilich boshimga ham kelsa, degayman rostin” misrasi ham haqiqatni aytish uning axloqiy pozitsiyasida muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi [3, p. 118]. “Hapalak”da qishloq masjidi va diniy xizmat vakillarining savodsizligi orqali qashshoqlik hamda ma’rifatsizlik tanqid qilinadi [2, p. 354]. Kulgili tasvir ortida muassasaning o‘z vazifasini bajara olmasligi haqidagi jiddiy ijtimoiy baho turadi. “Hayron qildi loy”da shoir o‘zini ham kulgi nishoniga aylantirib, tanqidiy ovozning samimiyligini kuchaytiradi [2, p. 414]. “Dar mazammati zamona” esa davr illatlarini nola va keskin baho orqali ifodalaydi [2, p. 359].

Ikki adib ijodidagi asosiy farq muallif bahosining joylashishida ko‘rinadi: Tven uni ko‘pincha hikoyachi nigohi va subtekstga yashirsa, Muqimiy aniq qilmish yoki personaj nutqi orqali tanqidiy munosabatni keskinlashtiradi. Biroq bu mutlaq qarama-qarshilik emas. Muqimiy ham kinoyadan, Tven esa ochiqroq axloqiy ziddiyatlardan foydalanadi. Farq vositalarning bor-yo‘qligida emas, ularning matndagi vazifasidadir.

Ijtimoiy tanqid usullarining qiyosiy ko‘rinishi

Mezon	**Mark Tven**	**Muqimiy**
Muallif bahosi	Ko‘pincha subtekstda yashirin	Ochiq baho va hukm
Vositalar	Kinoya, parodiya, bola nigohi	Mubolag‘a, kontrast, xalqona ibora
Janr	Roman va hikoyachi nutqi	Ixcham hajviya va lirik subyekt
O‘quvchi roli	Mustaqil xulosa chiqaradi	Tanqid nishonini anglaydi

Muhokama

Qiyosiy kuzatishlar satirik tanqidning ijtimoiy kuchi faqat muallifning keskin hukmiga bog‘liq emasligini ko‘rsatadi. Tven o‘quvchini hikoyachining cheklangan bilim doirasiga olib kiradi; shu sababli qahramon ko‘rmayotgan yoki noto‘g‘ri tushunayotgan ziddiyatni o‘quvchi anglab yetishi mumkin. Muqimiyda esa xalqona leksika, keskin qiyos va ochiq baho ijtimoiy muammoning mohiyatini qisqa hajmda ko‘rsatadi. Biri tanqidni hikoya ichida bosqichma-bosqich ochsa, ikkinchisi ko‘pincha she’riy lavha yoki bayt doirasida jamlaydi.

Mazkur poetik tafovutlarni ikki adib o‘rtasidagi bevosita ta’sir dalili sifatida emas, turli tarixiy sharoitlarda yuzaga kelgan tipologik mushtaraklik sifatida talqin qilish ma’qul. Har ikki ijodkor adabiyotdan jamiyatni anglash va axloqiy nomuvofiqliklarni ochish vositasi sifatida foydalanadi. Biroq Tven romanining dialogik va epizodik imkoniyatlari bilan Muqimiy she’riyatining ixcham, ritmik va xalqona ifoda shakllari turli o‘quvchi tajribasini yaratadi. Demak, o‘xshash ijtimoiy vazifa milliy adabiy an’ana va janrning o‘ziga xos badiiy yechimlari orqali namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Tahlil Mark Tven va Muqimiy hajviyotida ijtimoiy tanqidning mushtarak maqsadga – riyokorlik, adolatsizlik va axloqiy nomuvofiqlikni fosh etishga – xizmat qilishini ko‘rsatdi. Biroq tanqidning poetik mexanizmlari farqlanadi: Tven kinoya, parodiya, subtekst va bola hikoyachisi nigohi orqali o‘quvchini mustaqil xulosaga olib keladi; Muqimiy esa ochiq muallif bahosi, mubolag‘a, kontrast va xalqona nutq vositasida tanqid nishonini aniq ko‘rsatadi.

“Geklberri Finnning sarguzashtlari” dagi Gekning axloqiy tanlovi ijtimoiy me’yorlar bilan insoniy vijdon o‘rtasidagi ziddiyatni ochsa, “Tanobchilar” va “Saylov”dagi kinoyali ibora hamda “balo” obrazi amaldorlar faoliyatiga berilgan keskin bahoni jamlaydi. “Hapalak” va “Hayron qildi loy” esa Muqimiy satirasida ijtimoiy tanqid qashshoqlik, ma’rifatsizlik va muallifning o‘zini ham baholash bilan bog‘lanishini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, ikki adib o‘rtasidagi tipologik yaqinlik ularning bir xil poetik usuldan foydalanishida emas, balki adabiyot vositasida jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy ziddiyatlarni anglatishga intilishida namoyon bo‘ladi. Tven nasrida tanqid voqea va hikoyachi nutqiga singdirilsa, Muqimiy she’riyatida u ko‘pincha ixcham satirik hukm va xalqona ifoda orqali yuzaga chiqadi. Bu xulosa qiyosiy adabiyotshunoslikda badiiy vazifa, janr va muallif pozitsiyasini birgalikda hisobga olish zarurligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Twain M. The Adventures of Huckleberry Finn. – New York; London: Harper & Brothers, 1918.
2. Muqimiy. Asarlar / Nashrga tayyorlovchi G‘. Karimov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1974.
3. Muqimiy. Bog‘ aro: she’rlar / Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi F. Turdaliyev. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
4. Foner P.S. Mark Twain: Social Critic. – New York: International Publishers, 1958.
5. Fishkin S.F. Was Huck Black? Mark Twain and African-American Voices. – New York: Oxford University Press, 1993.
6. Pardayev Q. Muqimiy she’riyati: matn tarixi, tahriri va talqini. – Toshkent: Muharrir, 2019.
7. Karimov G‘. Muqimiy hayoti va ijodi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1970.

8. Twain M. How to Tell a Story and Other Essays: Literary Essays. Author’s National Edition. – New York; London: Harper & Brothers, 1899.